

ZACETKI TOBAČNE INDUSTRIJE V LJUBLJANI

IVAN SLOKAR

Domovina tobaka je Amerika, kjer so ga že davno kadili. Kmalu po odkritju Amerike je prišel v Evropo. Pripisovali so mu čudežno zdravilno moč. Od začetka XVI. stoletja dalje se je uživanje tobaka za kajenje in za njuhanje razširilo po vsej Evropi do Indije. Nič niso zalegle zadevne državne in cerkvene prepovedi. Njegov zapeljivi narkotični vonj in njegov vpliv na živčni sistem, ki ima za posledico strast, da se ji uživalec ne more zoperstaviti, sta predstavljala gonilno silo, ki ji vse prepovedi niso bile kos. Povsod, kjer je bila preskrba s tobakom redno ovirana ali predraga, se je razvilo tihotapstvo, ki je bilo v tej panogi najbolj privlačno in donosno.

Narasačajoča potrošnja tobaka je napolnila državne uprave do tega, da so jo izkoriščale kot vir dohodkov. Tako je postal tudi v Avstriji regal deželnega kneza.

Do leta 1670 je bil uvoz tobaka in njegova gojitev prosta, toda podvržena plačilu 40 krajcarjev za cent. Od tega časa dalje so se pa dajali privilegiji za uvoz in trgovino s to rastlino.

Leta 1678 je dobil konzorcij Janez Krištof Liscatin in Domenico Donadoni izključno pravico za trgovino s tobakom v notranjeavstrijskih deželah proti plačilu zakupnine v znesku letnih 2400 goldinarjev.

Cesarski patent z dne 20. maja 1701 vsebuje prve kodificirane določbe o tobačnem monopolu, ki naj bi ga država izvajala v lastni režiji ali pa ga dajala v zakup. Do izvedbe teh namenov pa ni prišlo in je namesto tega bila predpisana s patentom z dne 5. oktobra 1704 posebna davščina na tobak. Pobiranje te davščine je bilo oddano v zakup od januarja 1705 do marca 1725. S patentom z dne 11. marca 1725 je prevzela država sama upravo tobačnega monopola pod vodstvom posebne direkcije na Dunaju in posebnih administracij za razpečavanje tobaka v glavnih mestih dežel. Postavljene so bile državne tobačne tovarne v raznih mestih, med temi tudi v Gorici. Dovoljeno je bilo namreč le državnim tobačnim »manufakturam« predelovanje tobaka za potrošnjo.¹

Državna uprava ni imela trgovsko zadosti izurjenih strokovnjakov za opravljanje tega ogromnega posla in je doživela popoln neuspeh. Že leta 1725 je prešla zopet na sistem zakupa, ki so ga prevzeli razni konzorciji. S cesarsko odločbo z dne 4. decembra 1748 je dobil pobiranje tobačnega davka v notra-

njeavstrijskih deželah v zakup Jožef Pingitzer za dobo 10 let od 1. januarja 1749 dalje.²

Uživanje tobaka za njuhanje in za kajenje je bilo že zelo razširjeno. Celo v najbolj neplodnem delu skalnatega Krasa so se napol izstradani prebivalci navadili na uživanje tobaka, kar je njihovo bedno življenjsko raven znatno znižalo.³ Zakupnikom je škodovalo v prvi vrsti tihotapstvo tobaka, ki je bilo v polnem razmahu. Da bi ga zatrli, so morali zaposlovati veliko število uslužbencev. Ti iblajtarji (Ueberreuter) so imeli daljnosežne kontrolne pravice in so opravljali stroge hišne preiskave, ki so razburjale posebno kmečko prebivalstvo. Ob priliki takih hišnih preiskav je prišlo leta 1755 v Stični do kmečkega upora, pri čemer je bilo ubitih nekaj iblajtarjev in vojakov. Leta 1755 je prišlo do enakega kmečkega upora tudi v Cerkljah. Taki izgredi, ki so imeli za posledico dolge kazenske postopke, so grenili zakupnikom sicer zelo donosni posel.

Množile so se pa tudi pritožbe proti brezobzirnemu postopanju zakupnikov.

Še pred potekom Pingitzerjeve zakupne dobe so se zanimali kranjski deželni stanovi za prevzem tobačnega relutuma in so stavili 18. julija 1758 zadevne predloge.⁴ S patentom z dne 18. decembra 1758 je bil stanovom poverjen zakup tobačnih dohodkov za dobo 20 let proti plačilu relutuma v znesku letnih 50.000 goldinarjev.⁵ S 1. januarjem 1759 so stanovi prevzeli od Pingitzerja vse zadevne posle.

Takoj nato so stanovi postavili lastno tobačno tovarno v Ljubljani, ki naj bi predelovala surovo tobačno listje v tobak za njuhanje in za kajenje. Tehnološki proces je bil takrat naslednji: tobačni listi so se sortirali, nato sušili, drobili in končno mleli. Drobili so tobak v stopah, mleli pa v mlinih. Tobačni mlini so bili podobni stopam ali pa mlinom z mlinskimi kamni.⁷

V ta namen so vzeli stanovi v najem Garzarollijev mlin na Poljanah in ga preuredili v tobačno tovarno. Bila je *prva tobačna tovarna v Ljubljani*.⁸

Deželni stanovi so imeli izključno pravico za prodajo in za predelavo tobaka. Imeli so zaradi tega pravico, da prepovedo vsako že obstoječo zasebno tobačno tovarno in ustanovitev novega takega obrata. Ta pravica je bila tembolj utemeljena, ker se je istega leta 1759 lotil postavitve zasebne tobačne tovarne ljubljanski župan, trgovec Franc Matevž

Perr, velik špekulant, ki se je na raznih gospodarskih področjih udejstvoval pod zaščito izključnih privilegijev. Leta 1742 je odkupil od Marka Antona Perizhova izključni privilegij za sajenje murv za svilorejo, leta 1745 je dobil izključni privilegij za kuhanje pepelike v državnih gozdovih tolimskega distrikta in leta 1748 je nameraval prevzeti propadlo Nogarinijevo tovarno steklenih biserov v Rušah, ki je imela izključen privilegij za 20 let.

Navzlic vsem izključnim privilegijem je Perr zabredel tako globoko v dolgove, da mu je bil leta 1758 na njegovo prošnjo dovoljen dvoletni moratorij. V tej stiski si je nameraval pomagati s tobačno trgovino in industrijo. Bržkone ni vedel za izključne pravice, ki so jih imeli stanovi v pogledu tobaka, ker se je leta 1759 lotil postavitve svoje tobačne tovarne v Ljubljani. Svojo hišo je imel Perr na Cesti na grad števil. 3 pri cerkvi Sv. Florjana. Vzel je v zakup hišo ne daleč od Sv. Florjana, za tobačno tovarno in skladišče tobaka. Podoba je, da se je za predelovanje tobaka posluževal ročnih mlinov, ker ni bilo v bližini Sv. Florjana nobene mline na vodni pogon. Uporaba ročnih mlinov je pa bila s patentom z dne 7. aprila 1717 strogo prepovedana, da bi se preprečilo tajno predelovanje tobaka brez plačila tobačnega davka.

Ko je začela Perrova tovarna obratovati, se je znižala prodaja tobaka iz stanovskih skladišč tedensko za okoli 100 gld, zaradi česar so mu stanovi 20. septembra tovarno ustavili. Navzlic temu je postavil Perr posebno lopo za prodajo tobaka, kar so mu pa stanovi 19. novembra tudi strogo prepovedali. Perr navaja v svoji pritožbi z dne 11. decembra 1759, da nima ne mline ne stop in da zaradi tega ne more škodovati stanovski tovarni, ki ima mlin in stope in zaposluje tako številen personal.

Tudi nadaljnje ponovne pritožbe mu niso pomagale, ker ni mogel pristati na plačilo letnih 4000 goldinarjev, ki so jih zahtevali stanovi za dovoljenje trgovanja s tobakom. Končno so mu plačali stanovi dne 6. septembra 1760 za naprave za predelovanje tobaka 129 goldinarjev in 32 krajcarjev, prevzete od njega. Razen tega so mu plačali 75 goldinarjev, ki jih je on plačal za zakup hiše, v kateri je imel skladišče in tovarno.

Perr je umrl 15. aprila 1762 in nad njegovim premoženjem je bil otvorjen stečaj.⁹

Pričakovanje stanov, da bo zakup tobaka zelo donosen, se ni uresničilo. Vpeljali so poseben tobačni davek, ki se je repartiral na vse prebivalce, kar je vzbujalo veliko

nejevoljo posebno pri tistih, ki niso bili potrošniki tobaka. Največje preglavice je delalo poleg tega še tihotapstvo, ki je slejkoprej cvetelo. Stanovi so imeli tudi težave s plačilom zakupnine.¹⁰

Spričo vseh teh težav in finančnega neuspeha so sklenili stanovi že v začetku leta 1762 opustiti tobačno tovarno s koncem istega leta. Februarja 1762 so odpovedali zakupno pogodbo glede mline in izplačali lastniku Janezu Tomažu Garzaroliju zakupnino za leto 1762 v znesku 200 goldinarjev. Junija istega leta so odslovili strokovnega tobačnega delavca (Tabakfabrikant) Matija Mikluša in mu izplačali kot odpravnino enoletno plačo v znesku 200 goldinarjev.¹¹ Isto usodo je doživel bržkone tudi »Tabakfabrikant«¹² Janez Filip Germanshauser, ki je dobil 26. aprila 1763 meščanske pravice.

Tako je po triletnem obratovanju prenehala prva tobačna tovarna v Ljubljani.

Ta neuspeh nikakor ne preseneča. Javna roka v tistih časih ni bila kos industrijskim in komercialnim nalogam obširnih podjetij. Ni bilo še ne tehnoloških ne komercialnih učnih zavodov za vzgojo vodilnih kadrov. Agilni podjetniki, ki so se sami izurili v vseh potankostih ene ali druge produkcijske ali trgovinske panoge, se niso stavljali na razpolago javnopravnim korporacijam za vodstvo njihovih podjetij, temveč so raje izkoriščali svoje špekulativne sposobnosti v rentabilnejšem samostojnem udejstvovanju.

Kranjski deželni stanovi so bili kmalu pozabili svoj neuspeh na mnogo enostavnejšem področju. Svojo leta 1724 ustanovljeno suknarno na Selu pri Ljubljani so vzlic temu, da je imela zaradi izključnega privilegija monopolistični položaj, končno leta 1747 prodali zasebnemu kapitalistu. Tudi mestni magistrat ljubljanski je prodal 1746 svojo majolikarno zasebnemu podjetniku.

Enako slabe izkušnje je napravila državna uprava z upravljanjem tobačnih zadev po deželnih stanovih tudi v drugih deželah. Iz tega razloga jim je te posle odvzela in dala septembra 1763 tobačne dohodke v vseh deželah v zakup družbi Adam Dechau et Comp. in sicer od 1. januarja 1764 naprej. V cesarskem patentu z dne 1. februarja 1764 je naveden kot razlog za to odločitev, da se administracija po stanovih ni obnesla. Uveden je bil zopet monopol, ki se je dajal v zakup.¹³ Konzorcij Adam Dechau et Comp. je prišel že v prvem polletju v težave. Nato je od julija 1764 do decembra 1769 vodila tobačni monopol državna kameralna administracija sama, toda očitno z nezadovoljivim uspehom, ker so ga v letih 1770 do aprila

1785 dobile v zakup židovske družbe Löwel Hönig & Comp., Arnstein, Schuller in Moses & Löwel Hönig.¹⁴ Ti zakupniki so namerali tobak tudi predelovati. Pred letom 1772 je dal lastnik mlina na Glincah tem judom (denen Juden) svoj mlin v zakup, nakar so ga ti adaptirali za tobačno tovarno.¹⁵ Tako je komaj 10 let po prenehanju stanovske v Ljubljani nastala v neposredni bližini Ljubljane nova tobačna tovarna na Glincah. Po poteku zakupne dobe zadnjih zakupnikov je postala tovarna na Glincah državna.¹⁶ Patent z dne 8. maja 1784 je odredil, da bo država sama opravljala vse posle tobačnega monopola po posebni direkciji na Dunaju, ki bi imela v glavnih mestih dežel, tako tudi v Ljubljani, svoje administracije.¹⁷

Tobačna manufaktura na Glincah je zadnjč omenjena leta 1804.¹⁸ Kmalu nato je bila ukinjena, ker omenja Hoff leta 1808 na Glincah mlin ob Gradaščici, kjer je bila prej tobačna tovarna.¹⁹ Obstajala je ta tovarna torej najmanj 32 let.

Za časa Napoleonove Ilirije je bil sedež uprave tobaka in soli pod vodstvom generalnega ravnatelja v Trstu, medtem ko je bil v Ljubljani le en directeur particulier.²⁰

V tem času se omenjajo med tobačnimi izdelki za kajenje prvič tudi cigare (cigaros).²¹

Po prenehanju francoske okupacije je dobivalo tobačno skladišče v Ljubljani tobak od tobačne tovarne na Reki.²² Pozneje je dobavljala glavna tobačna tovarna v Hainburgu na nižjeavstrijski meji proti Bratislavi fine vrste tobaka za njuhanje in za kajenje, nekatere vrste tobaka za njuhanje pa tobačna tovarna v Fürstenfeldu na Štajerskem.²³

Na postavitev nove tobačne tovarne v Ljubljani dolgo časa ni nihče mislil. Šele prometna revolucija, ki se je začela z dograditvijo železniške zveze Ljubljane s severom leta 1849, je sprožila to vprašanje, ker se je s tem za ljubljansko prebivalstvo nekoliko zmanjšala možnost zaslužka. Nadaljnje poslabšanje položaja se je pričakovalo od podaljšanja železniške zveze do Trsta. Na te posledice so začeli misliti že leta 1850, torej 7 let pred dograditvijo te zveze. V začetku tega leta je sprožila finančna uprava v Ljubljani vprašanje, če ne bi kazalo postaviti v Ljubljani tobačno tovarno, ki naj bi absorbirala odvečno delovno silo. Posebno se je razmotrivalo, če bi bila Ljubljana za to primerno mesto. Rezultat je bil pozitiven iz raznih stvarnih razlogov. Erar je dobival tobačnih listje z Ogrskega in iz Amerike. Ogrski tobak bi se dovažal do Zaloge po ceneni vodni poti. Tudi cena za

prevoz ameriškega tobaka preko Trsta v Ljubljano bi bila znatno nižja kot prevoz preko Hamburga v Avstrijo. V Ljubljani so bila na razpolago primerna poslopja, zadostno število delovnih moči in potreben papir. Mezde so bile v Ljubljani nižje kot v drugih večjih mestih. Šota in premog sta bila poceni in tudi drva cenejša. Potrebni profesionalci so bili tudi dovolj.²⁴

Na to je reagiral članek v Novicah, ki navaja poslopja, ki bi prihajala v poštev za tobačno tovarno in sicer:

1. Maličevo poslopje bivše suknarne na Selu,
2. Baumgartnerjeva hiša v Gradišču (danes Emonska cesta št. 2),
3. Cekinov grad v Šiški (danes Muzej narodne osvoboditve),
4. Trpinčev grad na Fužinah,
5. Grad pod Turnom (Tivoli),
6. Grad barona Codellija blizu Udmata,
7. Hiši števil. 66 in 67 v Krakovem (Danes Kladezna ulica 24 in Gradaška ulica 6 in 8).

Člankar apelira na vse tiste, ki imajo zadeven vpliv, naj priporoče Ljubljano kot sedež nove tovarne, da se obudi novo upanje za zaslužek, ki se je v zadnjem času mnogim družinam silno zmanjšal. Posebno da bi bilo to tovarno privoščiti Krakovskemu ali Trnovskemu predmestju, ker stanujejo ravno tam tiste družine, ki so živele »od nakladanja« in ki bodo prišle ob zaslužek, ko bo odprta železnica do Trsta.²⁵

Ta razmotrivanja so ostala brezuspešna, ker je preživljala Avstrija po marčni revoluciji leta 1848 neprenehoma težke preizkušnje kot revolucijo na Madžarskem, vojno v Italiji, krimsko vojno 1853 do 1856, vojno v Italiji 1859 in končno vojno proti Nemčiji in Italiji 1866.

Medtem je bila železniška zveza Ljubljane s Trstom leta 1857 odprta, nato se je začela graditi gorenjska železnica od Ljubljane do Trbiža, ki je bila odprta ob koncu leta 1870.

Položaj za delovno ljudstvo se je v Ljubljani še poslabšal, ko je leta 1858 pogorela rafinerija sladkorja na Poljanah, ki je po bombažni predilnici in tkalnici zaposlovala največje število delavcev.

Šele proti koncu leta 1870 je finančna uprava v Ljubljani sprožila pri finančnem ministrstvu ustanovitev tobačne tovarne v Ljubljani. Ljubljanski občinski svet je na svoji seji z dne 11. oktobra 1870 sklenil, nasloviti na finančno ministrstvo nujno petico, ki opozarja na veliko število brezposelnih. Na svoji seji z dne 8. novembra 1870 je nadalje sklenil, da bo mesto, za primer, da

se erar odloči za postavitev tobačne tovarne, stavilo v ta namen brezplačno na razpolago potrebno zemljišče in sicer kompleks med Tržaško cesto in železniško progo. Pri tem so računali, da bo tovarna zaposlovala do 3000 delovnih moči.

Tudi zbornica za trgovino in obrt se je na seji z dne 4. novembra 1870 zavzela za postavitev tobačne tovarne v Ljubljani.

Da se ne bi začetek obratovanja zavlekel do dograditve novih tovarniških poslopij, je centralna direkcija tobačnih tovarn na Dunaju vzela 25. decembra 1870 v najem prostore v posloppu bivše rafinerije sladkorja in jih je adaptirala tako hitro, da je začela tovarna obratovati v teh provizoričnih prostorih že 16. marca 1871.²⁶

OPOMBE

Kratici: DAS — Državni arhiv Slovenije, Ljubljana, MALj — Mestni arhiv Ljubljanski.

1. Darstellung der österr. Monarchie in statistischen Tafeln II. Jahrgang 1829 (lithographiert); DAS, Vicedomski a I 90; Oesterr. Staatswörterbuch; DAS, Camera in reprezentanca fasc. XLVIII 1748—1755 pars. I; DAS, L. A. F. alt 533. — 2. DAS, Camera in reprezentanca fasc. XLVIII 1748—1755 pars. I. — 3. B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, 1801, str. 59. — 4. DAS, Camera in reprezentanca, fasc. XLVIII pars I in II. — 5. DAS, Stanovski registri 1744—1771, fol 425. — 6. MALj, Reg I, fasc. 1; DAS, L. A. F. alt 533 ab, Camera in reprezentanca, fasc. XLVIII 1755-1761 pars II. — 7. St.

Keess, Darstellung des Fabriks u. Gewerbewesens im österreichischen Kaiserstaate vorzüglich in technischer Beziehung, Wien 1820/24, Anhang zur Beschreibung der Fabrikate, str. 93. — 8. DAS, L. A. F. 1759, 1760, fasc. 533 a; MALj, Reg I, fasc. 1. — 9. DAS, Stan. a., alt 533 ab, Camera in reprezentanca, fasc. XLVIII 1755—1761 pars. II, Vicedom. a. I 90; MALj, Reg I fasc. 1. — 10. MALj, Reg. I. fasc. 1; DAS, Stanovski registri 1744—1771, fol. 516 in 537. — 11. DAS, Stanovski registri 1744—1771, fol. 516 1742, fol. 537, Stan. a. alt 533 a; MALj, Reg. I, fasc. 1; DAS, Camera in reprezentanca, fasc. XLVIII pars. III. — 12. MALj, Sodni protokoli in knjige prejemkov in Reg. I, fasc. 19. — 13. DAS, Camera in reprezentanca, fasc. XLVIII pars. III, Patentbuch 1764 No. 9 in No. 18. Stanovski registri 1741—1775, fol. 570; MALj, Reg. I fasc. 1. — 14. Darstellung der österr. Monarchie in statistischen Tafeln Jahrgang II 1829 (litografirano). — 15. DAS, Gub. a. Publico-politica lit. M No. 11; Land-Krainerischer Schematismus 1775 und 1767; Neuer Instanzkalender 1780 und 1782. — 16. Darstellung der österr. Monarchie in statistischen Tafeln II. Jahrgang II. 1829 (litografirano). — 17. MALj, Reg. I, fasc. 1. — 18. Radics, Krain im Leipziger merkantilen Adressbuch vom Jahre 1804, Argo 1893. — 19. Hoff, historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogtume Krain, Laibach 1808, I., str. 71. — 20. Beiträge zur Geschichte der französischen Zwischenregierung in Illyrien v Mitteilungen des histor. Vereins für Krain 1851, str. 25—26. — 21. Carniola N. V. 1911, str. 339. — 22. DAS, Gub. a., 1813 No. des Einreichungsprotokolls 522 in 2381. — 23. Darstellung der österr. Monarchie in statist. Tafeln II. Jahrgang 1829 fol. 24. — 24. Laibacher Zeitung z dne 16. IV. 1850. — 25. Novice 1850, str. 71. — 26. MALj, Zapisniki sej mestnega sveta, Laibacher Tagblatt od 27. XII. 1870, od 16. III., 27. III. in 22. IV. 1871. Laibacher Zeitung od 12. okt. in od 12. nov. 1870.

